

-stream which coincides with geographic zones Opolie and Rastochie. Low-productive grey forest and ash soils typical of this region permit supposing that in the past it belonged to the forest zone which was almost useless for early forms of agriculture.

The onset of the Tripolians' settlement in the upper Dniester territory is attributed to the end of the B1/UD stage when some communities of the late phase of the Zaleshchitsian local group migrated there from the mid Dniester territory. The Tripolian tribes significantly expanded their territory at the UD stage and at the transitional phase from stage UD to stage SI, but later the number of relics shortened and by the onset of latest Tripolie the tribes left that region.

Distinctive features which have permitted identifying the upper Dniester group of relics are as follows: small settlements (to 5 hectares) with nest-like location of dwellings; simplified design of buildings of small size and slightly developed interior; developed output of flint; almost complete absence of plastics; long-term retention of «Zaleshchitsian» properties in pottery and rather exhibited effects of Polgarian and Lendel pottery traditions. The upper Dniester region probably attracted the Tripolian population by deposits of high-quality Turonian flint and numerous mineral salt sources.

In addition to pottery the mutual influence is also traced in the funeral ceremony. That ceremony was unknown, if taking no account of single graves, for early and onset of late Tripolie. It may be admitted that the Tripolians had the ceremony but it cannot be fixed by the archaeological methods. Most likely, as it was supposed by V. V. Khvoiko, Yu. N. Zakharuk, it was cremation without burial of remains in definite places (sepulchres). Numerous sepulchres of latest Tripolie with a ceremony of cremation and inhumation confirm that the Tripolian ethnos which was formed and for a long period of time remained relatively pure, had begun intensively merging with other ethnoses. The sepulchres show difference in the population composition, which is confirmed by joining the cremation ceremony with burial of the remains typical of other ethnoses.

Appearance of corpse cremations in sepulchres of Polgarian culture parallel with the main ceremony of writhed positions of dead bodies exactly at the Tisza-Polgarian stage (onset of contacts with Tripolian tribes) has permitted supposing that there were cremated corpses of the Tripolians who were cremated according to their rite and buried according to the local custom. The same as to Lendel culture, where at the Zimno-Zlota stage graves with writhed position of a dead body are usual and main things; cremations of corpses are rather scanty. It is quite possible that among the earlier single writhed skeletons which were found in the Tripolian region and have been already mentioned, there are such which belonged to representatives of Polgar and Lendel cultures.

Affiliation of three cultural-historical communities mentioned to the same economic-cultural type favoured formation of intercultural relations, exchange of raw materials and ready products. Pottery «imitations» and burial relics demonstrate more tight mutual infiltration.

Одержано 06.05.96

БУДІВЛІ СЕЛИЩА ГУЛЬСЬК ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ФЕНОМЕНУ ПОЛІСЬКОГО СЕЛА КІНЦЯ I тис.

Б. А. Звіздецький, І. А. Готун

У праці крізь призму вивчення житлових, виробничих, побутово-господарських об'єктів давньоруського селища Гульськ на Житомирщині розглядається динаміка розвитку, специфіка економічної діяльності, особливості побуту і виробничих процесів у середньовічному селищі на Поліссі.

Немає необхідності додатково аргументувати загальновідоме положення про споруди як показника розвитку матеріальної та деяких елементів духовної культури людства. Відображаючи взаємодію людини і середовища; розвиток знань і навичок у галузі архітектури і будівельної техніки; громадський і сімейний побут; виробничу специфіку пам'ятки та характер окремих галузей;

© Б. А. ЗВІЗДЕЦЬКИЙ, І. А. ГОТУН, 1997

уміння і уявлення, смаки і уподобання мешканців, будівлі є найнадійнішим індикатором економічного та соціального розвитку конкретної поселенської структури і суспільства взагалі та, певною мірою, ступеня цивілізованості своїх власників. У зв'язку з цим, варто навести точку зору П. М. Третьякова, який відзначав, що «для реконструкції історії давніх суспільств за археологічними даними величезне значення має визначення характеру поселень і жител. Ті та інші, як правило, дуже наочно відображають в собі і соціальну структуру суспільства і основні форми його виробництва»¹. Зважаючи на важливість дослідження масової забудови при вивченні життя та виробничої діяльності давньої людності, означене питання нарахує досить широку історіографію. Варто згадати присвячені різним аспектам цієї глобальної проблеми праці М. М. Вороніна, П. І. Засурцева, Г. В. Борисевича, Р. О. Юри, П. О. Раппопорта, Ю. П. Спегальського, П. П. Толочка, В. О. Харламова, Н. М. Кравченко, С. П. Юренко, М. Г. Рабиновича, А. А. Шенникова та ін. Зрештою, важко назвати археолога-славіста, який хоча б побіжно не торкнувся теми житла, за влучним висловом Б. О. Рибаківа — «найдрібнішої частки, неподільного атому стародавнього суспільства»².

Проте, у той час, як у вивченні міського житла досягнуто значних успіхів, будівлі неукріплених поселень залишались поза увагою дослідників. Винятком є стаття А. В. Успенської³ та кілька незначних за обсягом публікацій. Перш за все, це пов'язано зі становищем джерельної бази: розкопки сільських поселень майже не провадилися або велись на незначній площі. На цю обставину ще в 20-ті рр. звертав увагу В. Данилевич, відзначаючи: «Ще гірш щодо селищ. Їх майже ніхто не вивчав. Не знати навіть нічого про ті селища, бо майже нема згадок про них у науковій літературі. Можна лише казати те, що сільська людність так само мешкала за часів нашого середовіччя по погребцях, як і за раніших часів»⁴. Не змінився стан джерельної бази і в 50-ті рр., на що вказувала Т. М. Нікольська: «Проблема історії давньоруського села належить до числа найменш розроблених. Більшість писемних джерел села не торкаються, а наявні в нашому розпорядженні матеріали розкопок сільських поселень надзвичайно фрагментарні. Особливо це можна відзначити стосовно неукріплених поселень або селищ, планомірне дослідження котрих тільки починається»⁵. Публікації про забудову південноруських селищ з'явилися лише останнім часом в результаті розкопок О. П. Моці, В. О. Петрашенка, О. В. Шекуна, О. М. Веремейчик, Я. В. Барана, О. В. Серова та ін. Щодо писемних джерел, то, як відзначав Д. Я. Самоквасов, «найдавніший наш літопис мовчить про руські села до кінця XI ст. З XI ст. літописи починають згадувати про села, але тільки для того, щоб сказати, що в околицях такого-то міста князівські, боярські і монастирські села спалені половцями чи руськими князями в міжусобній війні, а населення сіл винищене, або взяте в полон, або втекло до міст»⁶. На цю ж обставину звертав увагу і М. М. Воронін, пишучи, що «на сторінки літопису «село» потрапляє в особливих випадках, коли його спалюють або грабують феодали в своїй міжусобній боротьбі, коли місцевість спіткає «мор велик» або «глад», коли ті чи інші поселення є об'єктом поділу володінь, заповіту чи, нарешті, коли в селі спалахує грізне повстання проти феодалів, яке неможливо замовчати. Іноземці... до крайності скупі на характеристики сільських поселень і селянського житла...»⁷. Зрозуміло, що за такого мінімуму свідчень про селища, «ще менше — як підкреслював М. М. Воронін — розроблене питання про сільське поселення стосовно його зовнішнього вигляду, планування, житла... Джерел з даних сторін поселення мізерно мало»⁸. Разом з тим, роль і значення селищ для середньовічної історії загальновідомі і неодноразово підкреслювались у працях фахівців, зокрема П. П. Толочка, А. В. Кузи, О. П. Моці та ін.⁹. Адаже неукріплені поселення — найчисленніша категорія пам'яток; у них мешкала переважна більшість населення середньовічної доби; міста на території Східної Європи зростали за рахунок додаткового продукту, що створювався в сільськогосподарському секторі економіки країни; саме дослідження селищ дозволяє ставити такі питання, як історія землеробства і скотарства, розвиток общини, різноманітні аспекти матеріальної і духовної культури тощо.

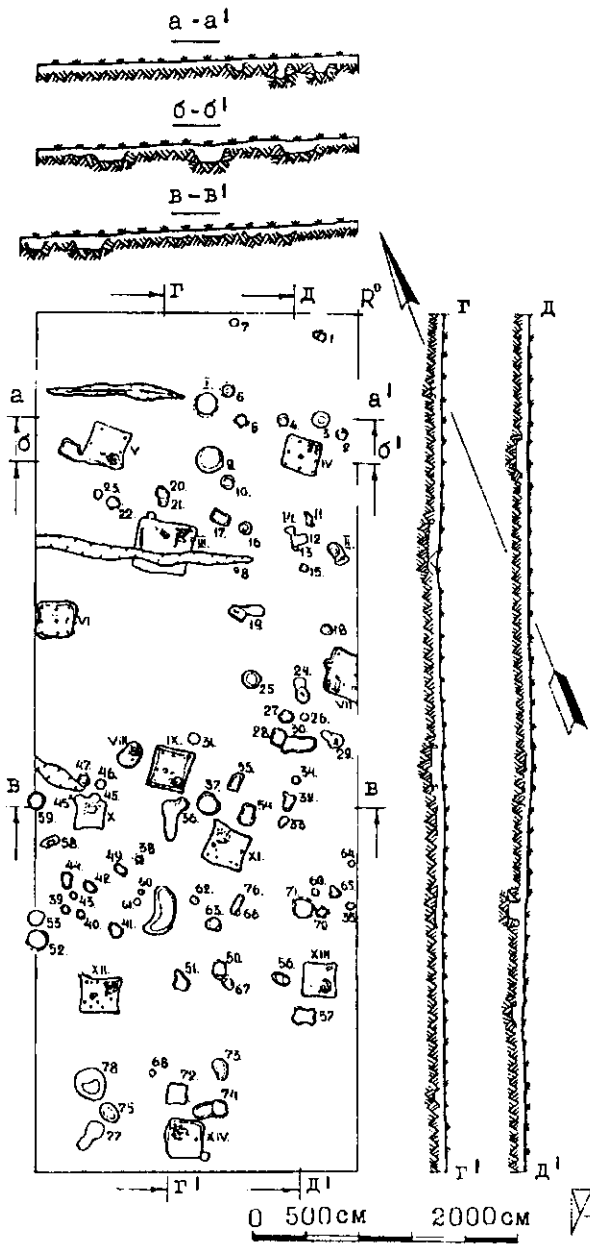

Рис. 1. Поселення Гульськ. План дослідженої ділянки.

Для спроб знайти відповідь на ці та низку інших питань особливо значення набувають пам'ятки, досліджені широкими площами. Серед них — селище IX—X ст. поблизу с. Гульськ Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл., розташоване неподалік від літописного древлянського «граду» Гольско на терасі правого берега р. Случ. У 1990 р. на пам'ятці було відкрито площу 2400 м² та досліджено 91 об'єкт¹⁰. Поселення привертає увагу перш за все тим, що це — єдина на вказаній території пам'ятка такого типу зі значними відкритою площею та кількістю вивчених об'єктів. А хронологічні межі її функціонування дозволяють не тільки простежити ряд аспектів з історії регіону напередодні підкорення древлянського племінного союзу Київською державою, а й зафіксувати деякі моменти, що свідчать про спадковість традицій масової забудови від носіїв слов'янських культур останньої чверті I тис. до давньоруського населення. Крім того, тривалість існування поселення (близько 100—150 років) дозволяє, з одного боку, простежити розвиток даної селищної структури, з іншого — уникнути нагромадження

на одному місці різночасових об'єктів, що значно ускладнює аналіз на пунктах, які функціонували довше. Ще одна важлива особливість вказаної пам'ятки — розташування в зоні Полісся. Необхідність регіонального підходу до вивчення селищ стала загально визнаною і неодноразово підкреслювалась у працях з поселенської тематики, зокрема В. В. Седова, О. П. Моці та ін.¹¹. Для Полісся це особливо актуально, адже розселившись у зоні ризикованого землеробства, населення змушене було шукати додаткові джерела існування, розвивати різноманітні ремесла і промисли. На Лівобережному Поліссі навіть за доби пізнього середньовіччя це доходило, за спостереженнями чернігівського дослідника В. П. Коваленка, аж до вилову і дресирування ведмедів¹². Вказана обставина призвела навіть до виникнення питання: чи існувало серед поліських селищ типове і середньостатистичне? Певною мірою абстрагую-

чись, можна відповісти ствердно, але треба також говорити і про індивідуальні особливості кожного поселення та риси, що об'єднують конкретні пам'ятки в певні типи за економічною спеціалізацією¹³. П. П. Толочком була запропонована класифікація поселень Київської землі, де виділяються селища землеробів і тваринників, промислові і ремісничі, причому як сезонні, так і тривалого періоду функціонування. Вказані пам'ятки різняться за господарською спеціалізацією окремих районів¹⁴. Для мешканців поліських селищ, де, на відміну від центральних районів Київської землі, сільське господарство не гарантувало прожиткового мінімуму, спостерігається ще ширший спектр специфічних неукріплених поселень. Поряд з селищами землеробів і скотарів, мисливців і рибалок, ремісників і промисловиків, як тимчасових, так і довготривалих, більшість пам'яток репрезентує поєднання сільського господарства з різноманітними ремеслами і промислами або кількох ремісничих галузей. Серед них можна виділити такі, де сільське господарство було основним, а інші напрямки економічної діяльності — допоміжними і такі, де певна галузь була домінуючою відносно сільського господарства. За сукупністю отриманих на сьогоднішній день даних до першої з названих груп і належить вказане поселення поблизу с. Гульськ. Про це, передусім, свідчать особливості вивчених на ньому будівель.

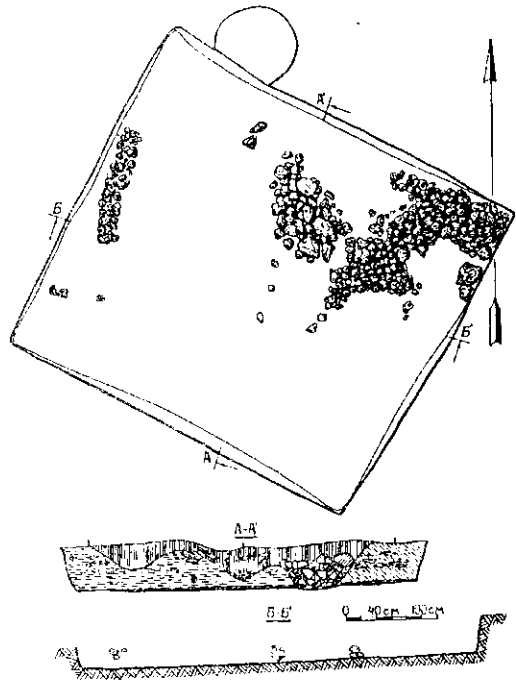

Рис. 2. Житло № 3. План, розріз, профіль.

На типологічні та функціональні риси об'єктів Гульського селища вже зверталася увага¹⁵, в цій же праці про них ітиметься детальніше.

У процесі дослідження пам'ятки вивчено 11 житлових споруд (буд. 3—7, 9—14), будівлю для просушування зерна і випікання хліба (буд. 1), об'єкти виробничого (буд. 8) та побутово-господарського призначення (буд. 2). Серед господарських ям — залишки наземних будівель (ями 11, 36, 44, 72), причому деякі з них входили до єдиного комплексу (ями 12—14); об'єкти господарського та побутово-господарського (відповідно ями 15, 16, 18, 32—34, 57 та ями 19, 73) використання; дві функціонували в складі єдиних житлово-господарських одиниць (ями 28, 30); ще 57 являли собою відокремлені ями з перекриттям чи заглиблення в долівках наземних споруд. Крім цього, один об'єкт датується раннім залізним віком (яма 31), один — не пов'язаний з функціонуванням селища через пізні походження (яма 48). Ще три виникли внаслідок ерозійних процесів на території пам'ятки¹⁶ (рис. 1)*.

Серед досліджених на селищі споруд житлового призначення один об'єкт (буд. 3) пов'язаний з початковим етапом функціонування селища і за керамічним комплексом належить до культури Лука-Райковецька. Майже квадратний у плані котлован (4,6×4,9 м) заходив у материк до позначки 0,5—0,54 м. Зорієнтований кутами за сторонами світу, мав дещо похилі стінки і долівку з утрамбованого материкового піску. У східному куті зафіксовано залишки печі-кам'янки (рис. 2). Варто відзначити, що подібні споруди, від-

* Автори висловлюють вдячність П. О. Ульку за можливість використати в даній публікації креслення, підготовані ним для звіту про роботи Гульської давньоруської експедиції.

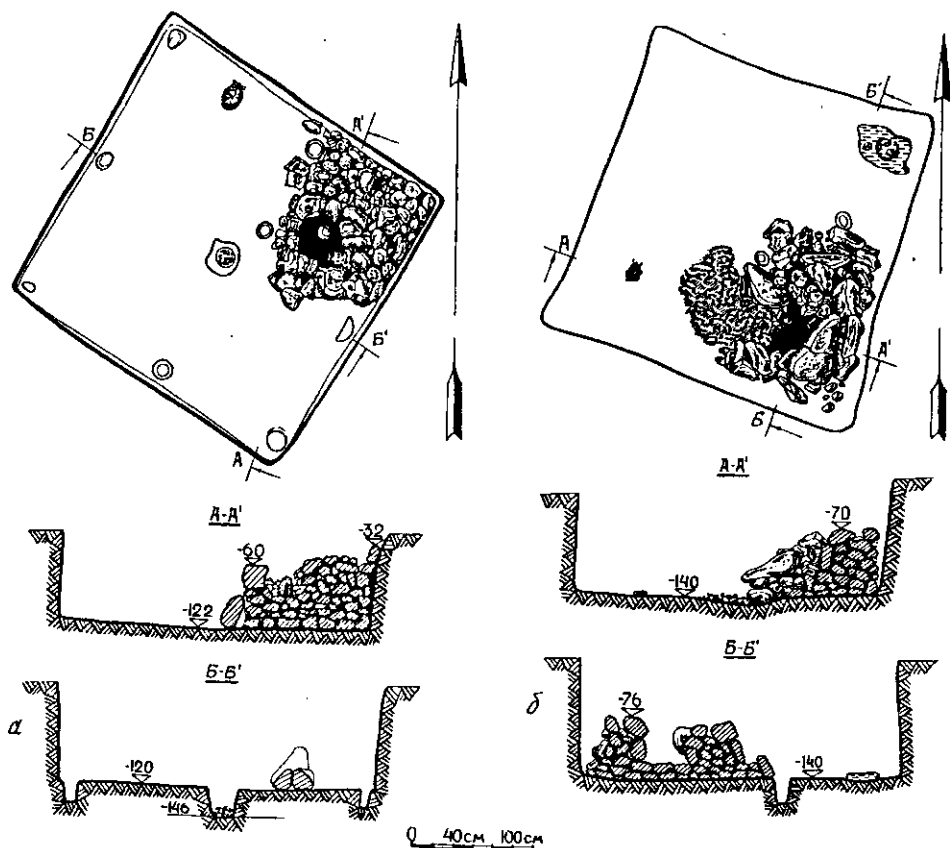

Рис. 3. Плани і профілі жител № 4 (А) і 13 (Б).

криті на поселенні в ур. Лука поблизу Райковецького городища¹⁷, вважаються характерними для пам'яток Луки-Райковецької¹⁸.

Інші житлові будівлі (№ 4—7, 9—14) квадратної або прямокутної форми розмірами від 2,6×2,8 до 3,4×3,9 та 3,6×3,7 м; зорієнтовані кутами за сторонами світу (іноді — з деяким відхиленням). Їх котловани заглиблені у материк в основному на 1,2—1,3 м, хоч глибина деяких сягала 1,5—1,6 м. Вони мали переважно вертикальні, іноді — дещо відхилені назовні стіни та пласке дно з утрамбованої материкової породи. Опалювальний пристрій у вигляді печі-кам'янки, її розвалу чи слідів зафіксований у східному чи північному (по три випадки), іноді — південному (у двох випадках) або південно-східному чи західному (по одному випадку) кутах. Печі складені із шматків необробленого базальту без зв'язуючого розчину. Їх розміри: 1,2×1,2; 1,2×1,6 (у двох випадках); 1×1,6 м. Судячи за слідами від стовпчиків, розміри можна встановити ще у двох об'єктах. Вони становили 0,8×1 та 1×1 м. У ході досліджень вдалося простежити певні конструктивні особливості жител. Так, у буд. 4, 6, 9, 11 зафіксовано стовпові ямки по кутах та посередині стін, у буд. 5, 7, 12 — по кутах. Їх діаметр 15—25, глибина від 5—8 до 15—40 см, причому в межах однієї споруди приблизно однакова. Додаткові ямки від стовпчиків фіксуються в заглиблених частинах буд. 5, 7, 11, 12, 14, стовпові ямки, що конструктивно пов'язані з піччю, — в буд. 4—6, 9, 13. У спорудах № 4, 7, 9 ями розміром 0,3×0,3 та 0,4×0,45 м і глибиною 0,3—0,4 м зафіксовані в центрі об'єкту. Вони трактовані як сліди стовпів, що підтримували дах.

Показова в цьому відношенні буд. 4 — квадратна, 3,1×3,1 м, зорієнтована кутами за сторонами світу з незначним відхиленням. Доброї збереженості піч розмірами 1,2×1,2 м містилась у східному куті і челюстями була спрямована на південний захід. У підлозі з утрамбованого материкового піску, що зна-

ходила на глибині 1,4 м від сучасної поверхні, зафіксовано стовпові ями діаметром 15—20 і глибиною 15 см, біля східної стіни — яму від напівколади. Масивна стовпова яма була у центрі споруди (рис. 3, А).

Інший приклад — буд. 13. Її квадратний (3,2×3,2 м) котлован сягав такої ж глибини, як і буд. 4. Орієнтація повторювала попередній випадок з деяким відхиленням. Розвал печі, повернутої челюстями на північний захід, зафіксовано в південно-східному куті. У північно-східному куті будівлі — пласт світлої дрібно-відмуленої глини розмірами 40×50, за товщини 3—5 см (рис. 3, Б).

Найінформативнішою і найцікавішою в плані конструктивних особливостей (через загибель від пожежі) виявилась буд. 9, про яку вже йшлося¹⁹. Її заглиблена частина, зорієнтована кутами за сторонами світу, виявлена у вигляді світлої рівни, оточеної по периметру рештками згорілих стін. Розміри об'єкту на рівні фіксації — 3,9×4 м, залишки стін мали довжину 3,4 за ширини 3 м. Дослідження показали, що у котловані вздовж кожної стіни було встановлено стовпи діаметром 10—15 см, на 20 см впущені в долівку. Ззовні впритул до стовпів укладались соснові дошки та обаполи; простір між останніми та стінами котловану забутовувався світлою материковою глиною. У центрі будівлі містилась яма розмірами 40×45 см та глибиною 0,4 м. Піч, розташована у південному куті, дійшла до нас напівзруйнованою. Її розміри становили 1,3×1,3×0,8 м, хоч стовпові ямки вказують, що в період функціонування опалювальна споруда була дещо меншою — 1×1 м. Складена на підлозі, за 20—30 см від дерев'яних стінок, челюстями повернута на захід. Глибина будівлі — 1,2 м від рівня сучасної поверхні, в заповненні — напівобгорілі залишки стін та даху (рис. 4, А, Б; 5). Вдалося зафіксувати додаткову дерев'яну конструкцію вздовж південно-західної стіни у вигляді семи дерев'яних стовпчиків діаметром близько 10 см, а також біля північно-східного кута. Стовпчики могли фіксувати наземну частину стін заглибленого житла, утримувати додаткову, подвійну стінку, утеплювач. Вивчення сучасної забудови дозволяє простежити такий прийом і в наші дні²⁰. А з урахуванням того, що в мікрорегіоні панують західні та південно-західні вітри, саме останній варіант ідентифікації здається найвірогіднішим²¹. Разом з тим, стовпчики з південно-західного боку могли мати й інше призначення. Якщо в цій стінці розташовувався вхід до об'єкту, а будівля була каркасно-стовповою в заглибленій частині і зрубною в наземній, то вони могли виконувати функцію додаткового кріплення колод, перетнутих дверним отвором. Варто додати, що стовпчики навколо заглибленої частини мало житло кінця XI—XII ст., частково досліджене 1992 р. на багатощаровому поселенні Велика Снітинка-IV. Там за межами котловану зафіксовано 18 ям від стовпчиків діаметром 10—20 см, впущених в землю на 9—23 см. Відстань між ними біля північної стіни — 30—40, біля східної — 30—100 см. Вислов-

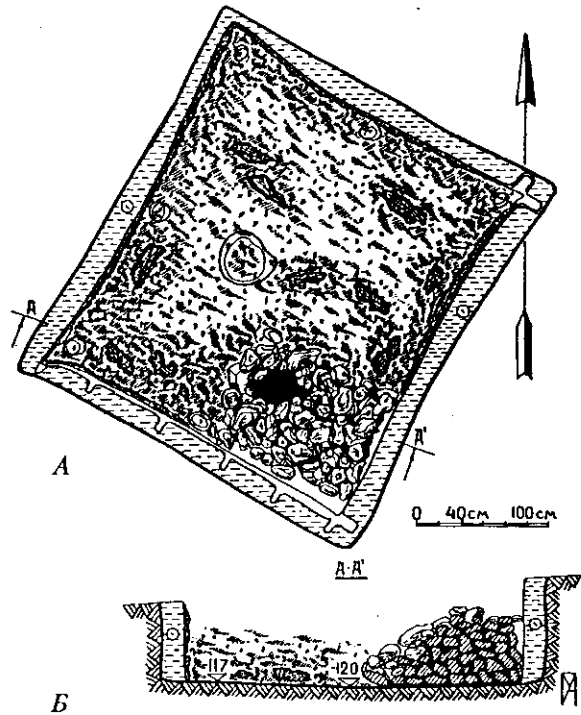
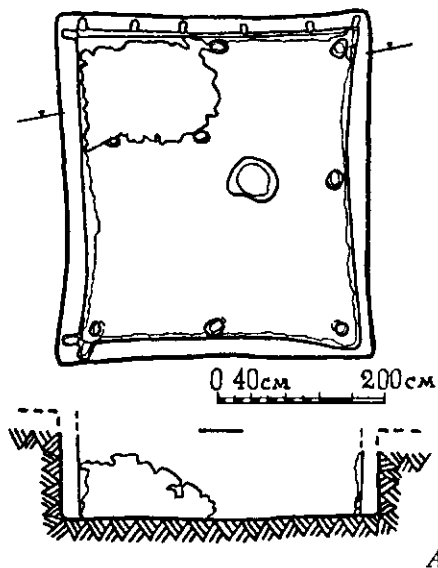
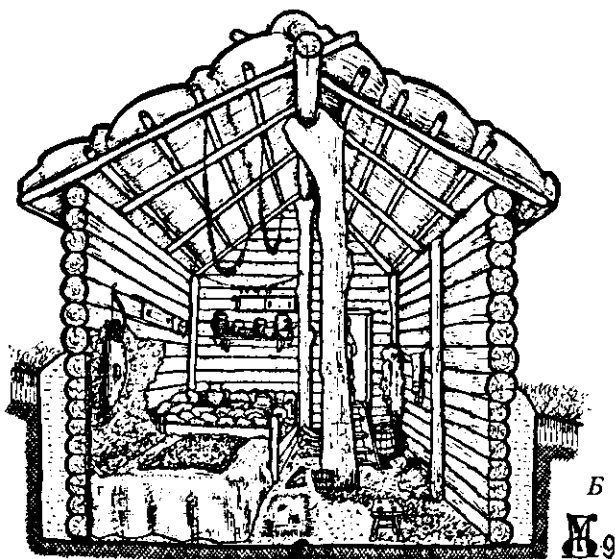

Рис. 4. Житло № 9. План (А) і розріз (Б).

А

Б

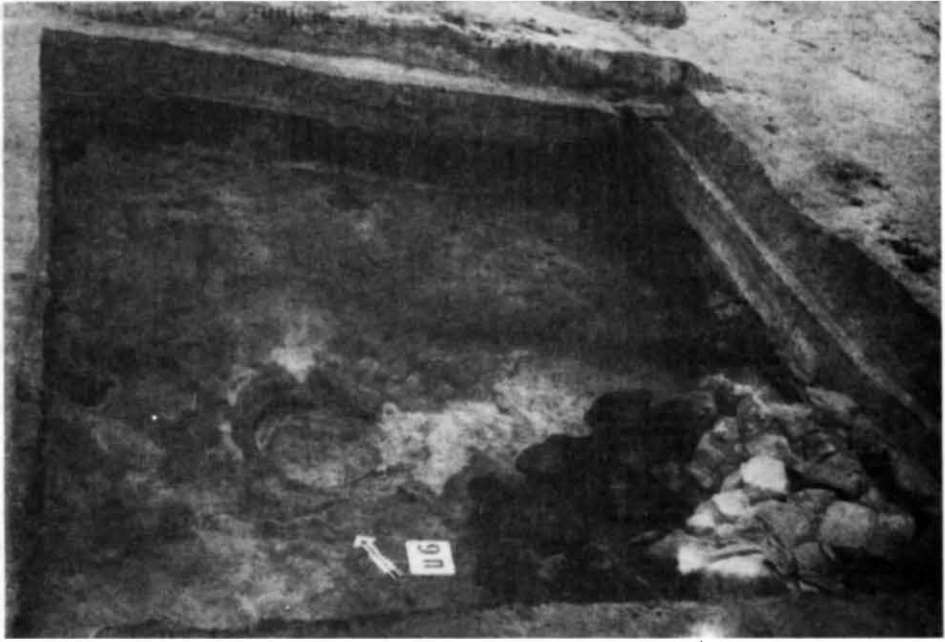
Рис. 5. План після вибирання заповнення, профіль (А) і варіант зовнішнього вигляду та інтер'єру (Б) будівлі 9. Реконструкція авторів та П. О. Ульяк.

регіону і широко побутували на ряді інших поселень²⁵. Вивчені характерні риси та конструктивні елементи дозволяють уявити їх зовнішній вигляд. Свого часу І. І. Ляпушкіним висловлювалась думка, що слов'янське селище, забудоване житлами і господарськими спорудами напівземлянкового типу «вірогідніше всього... більше нагадувало курганий могильник, ніж поселення. Тільки пічний дим та снуючі між житлами люди оживлювали цей пейзаж. Саме таким він і виявився в графічному оформленні...»²⁶. Детальне вивчення особливостей масового будівництва дозволило Г. В. Борисевичу вказати на помилковість такої точки зору, відзначивши, що до цього спричинило безпосереднє перенесення окремих типів існуючих будівель як готової реконструкції давніх споруд лише на підставі подібності конструкцій без урахування цільового призначення об'єктів. Дослідник припускає, що підставою для отожднень, про які йдеться, могло послужити використання погребів (за подібністю його плану до плану землянки) як зразка для реконструкції²⁷.

лювалось припущення, що вони могли бути залишені конструкцією, що утримувала перекриття, або є слідами галереї, призьби, утеплювача стін в холодну пору року²². Стовпчики в долівці та за межами котловану заглибленої будівлі відомі і на слов'янському поселенні Тетерівка-1 (споруда № 6). У цьому випадку може йтися про конструкції, що підтримували схил даху²³.

Аналіз планіграфії та хронології вивчених на селищі жител дозволив помітити цікаву деталь у їх взаєморозташуванні. Як уже відзначалося, із 11 одне (№ 3) датується періодом Луки-Райковецької, ще два (№ 6 та 10) були розібрані мешканцями селища ще в часи існування інших об'єктів, решта могли бути синхронними. Застосування запропонованої Я. В. Бараном методики «діагональних прив'язок» (пізніші житла розташовані так, що лінія, проведена по їх діагоналі від північного кута, вказує на більш раннє житло; на думку автора методики це свідчить про родинні зв'язки²⁴) дозволяє побудувати хронологічні ряди жител: 3—5, 3—6—4, 10—7, 13—9, 13—11, 12—14 та говорити про динаміку розвитку вказаної селищної структури за досить вузький проміжок часу.

На завершення характеристики досліджених на пам'ятці жител вкажемо, що подібні будинки типові для слов'яно-руського населення

I

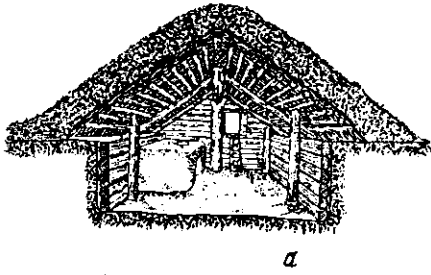

II

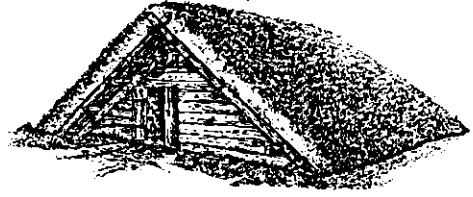
Рис. 6. Житло № 9. Загальний вигляд (I) та південний кут з піччю (II).

Прикладом уявлення про зовнішній вигляд та інтер'єр слов'янського житла, подібного до досліджених на Гульському поселенні, можуть слугувати реконструкції будівель Новотроїцького городища, наведені І. І. Ляпушкіним і піддані критиці Г. В. Борисевичем. Ці споруди показані як житлові камери в межах дослідженої заглибленої частини з перекритим землею двосхилим дахом, котрий спирається на краї котловану і підтримується опорними стовпами²⁸ (рис. 7, А, Б). Дещо відрізняється від вказаних реконструкція, запропонована П. О. Раппопортом. І у випадку зі зрубним помешканням VIII—X ст., і з каркасно-стовповим X—XI ст. (обидва — напівземлянки) стіни під-

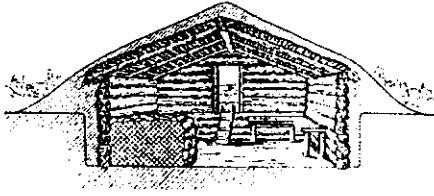

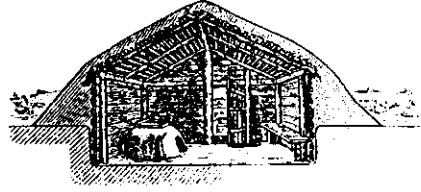
а

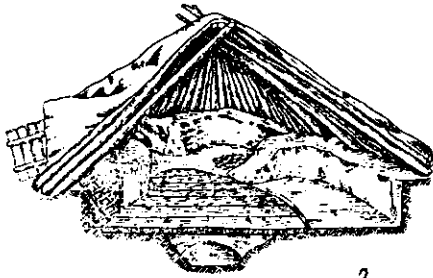
б

в

г

д

Рис. 7. Житлові споруди з Новотроїцького городища за І. І. Ляпушкіним (А, Б); VIII—X і X—XI ст. за П. О. Раппопортом (В, Г); із Суздаля за розкопками А. Ф. Дубиніна (Д).

німаються над поверхнею землі, але житла повністю перекриті земляним насипом²⁹ (рис. 7, В, Г). Подібний зовнішній вигляд каркасної та зрубної напівземлянки наводить і О. М. Приходнюк³⁰ (рис. 8, А, Б). У цьому випадку одна з будівель землею не засипається. Земляний накат на жердинах над заглибленою частиною житла був запропонований при реконструкції жител Суздаля. Автор розкопок вказує на те, що колоди перекриття впирались у ґрунт, а стіни були облицьовані обабочами, кілками або ж зміцнювались плотом³¹. Одне з жител згодом було реконструйоване графічно³² (рис. 7, Д). Вказана реконструкція піддалась критиці з боку авторів статті «Рядовий міщанський будинок у Кисві XI—XIII ст.» за простоту і примітивність, а відтак — і архаїзацію давньоруського побуту³³. Реконструкції, запропоновані П. О. Раппопортом, викликали зауваження з боку Г. В. Борисевича. Основні з них стосувались трактування наземних частин, будівельно-технологічних і архітектурно-функціональних питань, у тому числі притискання до стовпів верхніх частин стін шляхом спорудження насипу по периметру. Пропонувалось інше конструктивне рішення: каркасно-стовпова обшивка стін заглиблення та зрубне (можливо — більших розмірів) або каркасно-жердинне з глиняною обмазкою зведення верхньої частини будівлі. Піддано сумніву також доцільність земляного перекриття і підкреслена проблематичність несучої спроможності тонкої підкладки під земляний насип³⁴. Неможливість використовувати земляні підсипки тому, що дерево не витримало б ваги землі, підкреслювалась і А. В. Арциховським³⁵. Разом з тим, за спостереженнями О. М. При-

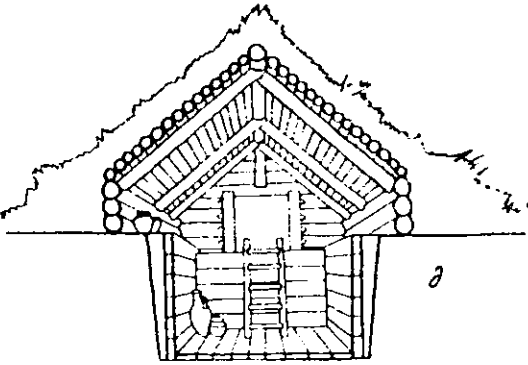
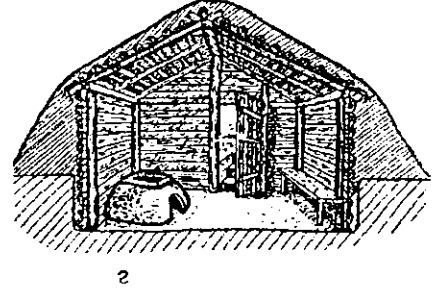
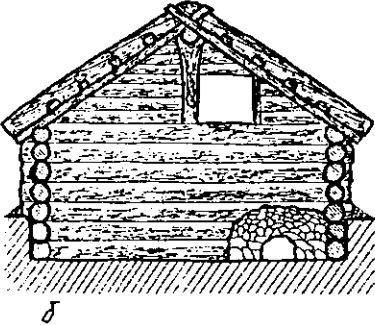
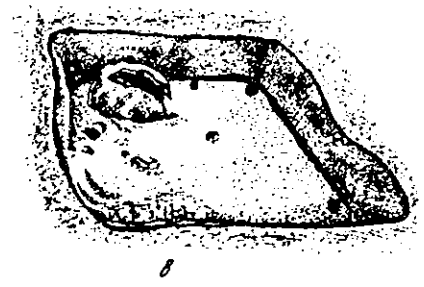
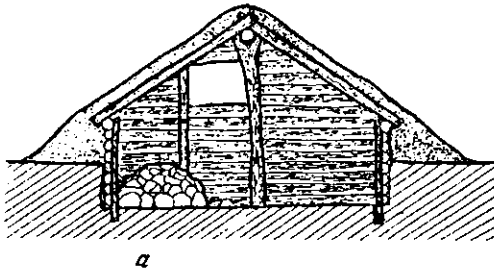

Рис. 8. Житла з Поділля за О. М. Приходнюком (А, Б); план та реконструкція житла з Володимира-Волинського за М. М. Кучінком (В, Г); погріб за Г. В. Борисевичем (Д).

ходнюка, напівземлянки, аналогічні реконструйованій ним за матеріалами Поділля, побутують в регіоні і в ХХ ст.; можливість використання землі зверху дерев'яної конструкції підтверджується і розрахунками³⁶. Що ж до конструктивного виконання верхньої частини заглибленого житла, то точка зору про спорудження її з дерева і глини висловлювалась і М. М. Вороніним³⁷. Подібну думку мав і А. Л. Монгайт, який вважав, що двосхилий дах спирався на вертикальні стовпи (посередині і по кутах); дослідник припускав і можливість спорудження зрубу в кілька вінців над заглибленим житлом. Він відзначав: «Неправильно було б уявляти собі давньоруську напівземлянку як примітивне, близьке до первісних, житло. Давньоруська напівземлянка являла собою один із способів спорудження житла, при якому застосовувалось часткове заглиблення в землю. При цьому іноді напівземлянкове приміщення входить в більш складні конструкції... Відкриття напівземлянок не виключає існування... складного, навіть багатокамерного житла. Застосовуваний археологами термін «напівземлянка», що відображає конструктивні особливості будівлі, не повинен вводити в оману читача, створюючи неправильне враження про начебто примітивність давньоруських жителів»³⁸. Глинобитні стіни, дерев'яний каркас, який складався з кількох вертикальних стовпів, вкопаних у землю, з'єднаних між собою нечисленними дерев'яними перев'язями, переплетеними рідким пруттям — так уявляв наземну частину напівземлянок М. К. Каргер. Нижня частина, на його думку, облицьовувалась дошками,

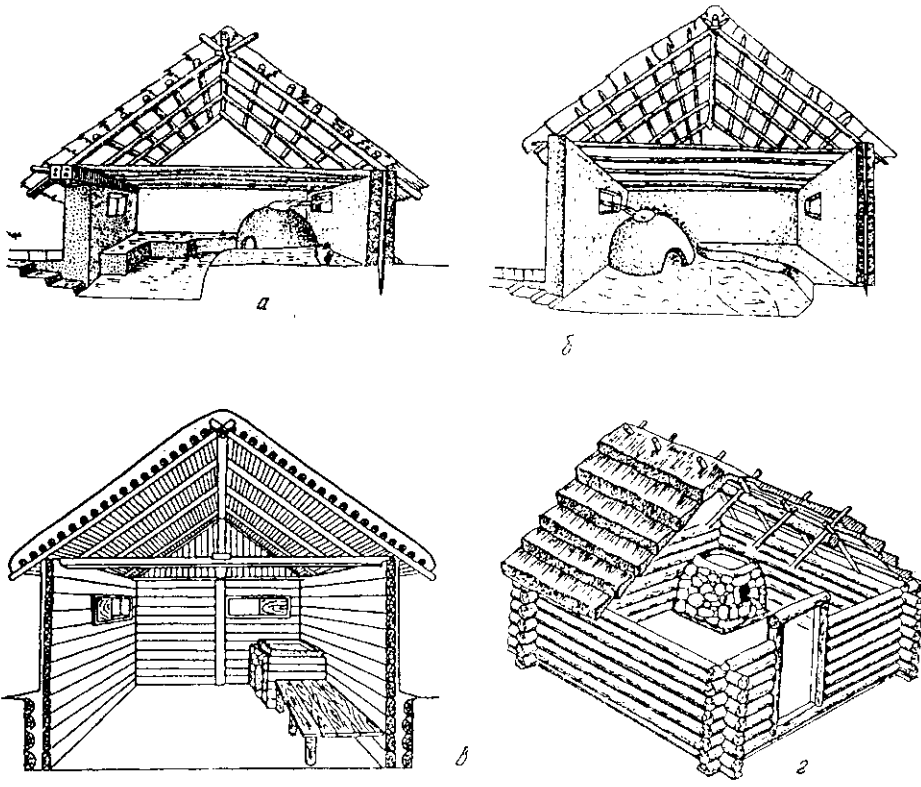

Рис. 9. Житла, частково заглиблені в землю: з Подністров'я за Г. В. Федоровим (А), з Мо-
настирка за В. О. Петрашенко (В) та за В. О. Харламовим і П. П. Толочком (Г) та кісткорізна
майстерня з Пересопниці за М. М. Кучінком та Г. В. Охріменком, розкопки В. С. Терського (Д).

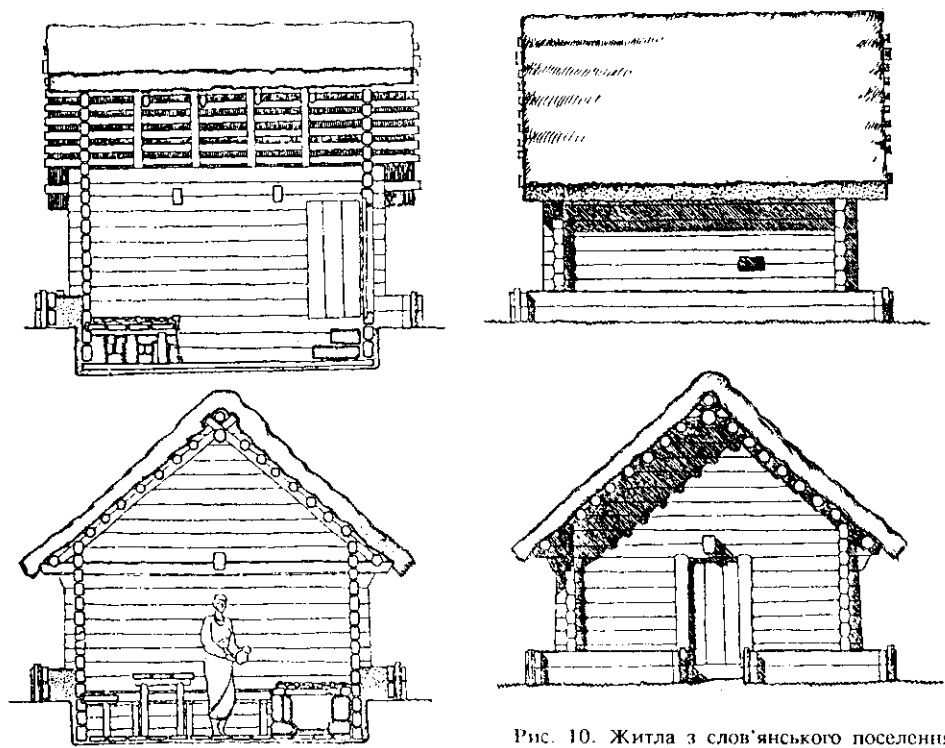
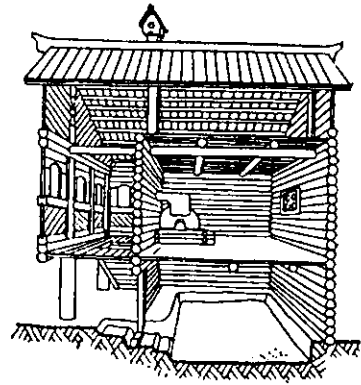
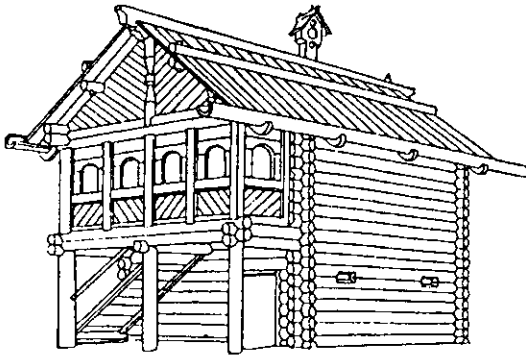
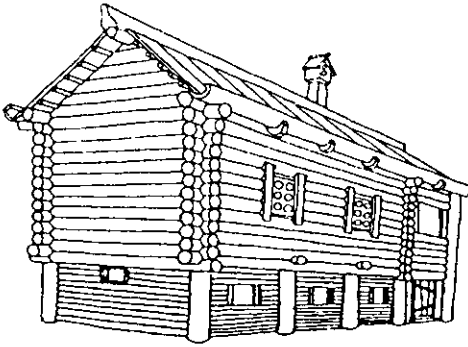

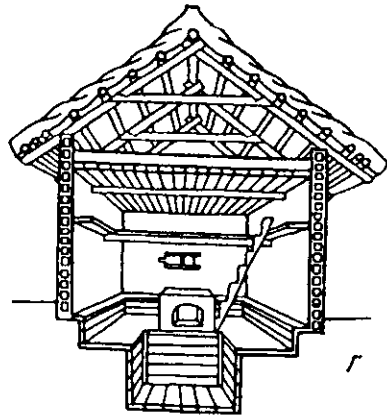
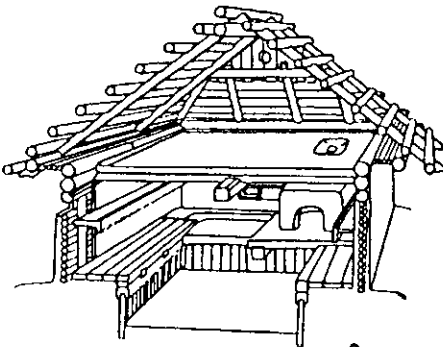
Рис. 10. Житла з слов'янського поселення поблизу с. Рапків (за В. Д. Бараном).

А

Б

В

Г

Рис. 11. Житла з заглибленою центральною частиною з Києва: з території Михайлівського золотоверхого монастиря і з Десятинного провулку, 5 за П. П. Толочком і В. О. Харламовим (А, Б); з городища Слободка і зі Старої Рязані за Г. В. Борисевичем (В, Г).

закріпленими в пази дерев'яних стовпів чи обмазувалась глиною (додамо, що таке поєднання двох принципово відмінних інженерних рішень було піддане критиці з боку П. П. Толочка як навряд чи існуюче в дійсності)³⁹. Запазування розколотих колод у повздовжні жолобки вертикальних опор пропонує і П. І. Хавлюк, базуючись на вивченні сучасної архаїчної забудови⁴⁰. Можливість комбінованих способів спорудження заглиблених жител була підтримана також В. В. Приймаком⁴¹. Аналізуючи землянку IX—X ст., Б. О. Рибаків дійшов висновку, що до її квадрату «з двох боків прилягали неширокі смуги (близько 2 м), що йшли вздовж всієї землянки. Це був «піл», що прилягав до заглибленого квадрату землянки і був покритий дахом», тобто фактично площа житла могла бути значно більшою, ніж площа її заглибленої частини⁴². Ряд дослідників залишились прихильниками точки зору про земляний накат на покрівлі та навколо стін. О. В. Сухобоков та С. П. Юренко наводять реконструкції, запропоновані І. І. Ляпушкіним, відзначаючи, що вони навряд чи можуть викликати якісь заперечення⁴³. Такий варіант (за О. М. Приходнюком) наводиться і І. С. Винокуром та П. А. Горішнім⁴⁴. Він також зображений і при реконструкції житла X—XI ст. з Володимир-Волинського⁴⁵, хоча в останньому випадку збігається з реконструкцією П. О. Раппопорта і дещо відрізняється від плану, на якому відсутні сходинки входу (рис. 8, В, Г). Додамо, що подібно до наведених прикладів Г. В. Борисевич реконструює не житло, а погріб — на прикладі споруд зі Старої Рязані⁴⁶ (рис. 8, Д). Разом з тим, точка зору про земляні покрівлі на слов'янських житлах продовжує побутувати. Нещодавно вона була підтримана Б. О. Тимошуком, який висловлював її і раніше⁴⁷.

Ряд авторів уникли спорудження земляного насипу над заглибленими будівлями. Г. Б. Федоров вважав, що над заглибленими частинами з обмазаними глиною і обпаленими стінками споруджувались наземні — з лози, жердин і глини⁴⁸ (рис. 9, А). Ця точка зору була підтримана Ю. С. Асеевим⁴⁹ та авторами праці «Рядовий міщанський будинок...»⁵⁰. Аналогічно зображена і кісткорізна майстерня XII ст. з Пересопниці⁵¹ (рис. 9, Б). Інші приклади — реконструкції В. Д. Барана та А. І. Кутового: житло № 50, Рашків III, VI ст.⁵² (рис. 10), В. О. Петрашенко: житло № 26, Монастирсьок, IX—X ст.⁵³ (рис. 9, В), В. О. Харламова та П. П. Толочка: житло IX ст. поблизу с. Монастирсьок⁵⁴ (рис. 9, Г).

Відомі також споруди давньоруського часу, реконструйовані так, що заглиблення являс собою лише центральну частину житла. Це наведені П. П. Толочком і В. О. Харламовим будівлі з Києва: XI ст., територія Михайлівського Золотоверхого Монастиря⁵⁵ (рис. 11, А) та XII ст., Десятинний провулок, 5⁵⁶ (рис. 11, Б), а також реконструйована Т. Н. Нікольською та Г. В. Борисевичем напівземлянка теслі з городища Слободка⁵⁷ (рис. 11, В) і будівлі зі Старої Рязані (рис. 11, Г). Стосовно останньої пам'ятки вказувалось, що тут відкрито лише наземні житла, деякі з них мали заглиблені підкліти та підпілля, зафіксовані і «полички» в інтер'єрі між обшивкою стін та окладним вінцем⁵⁸.

Варто згадати і численні реконструкції слов'янських та давньоруських поселень і жител, що наводяться в «Давній історії України»⁵⁹.

З урахуванням пропозицій щодо зовнішнього вигляду слов'яно-руського житла, висловлених у вказаних працях, можна реконструювати житлову споруду Гульського поселення на прикладі буд. 9 (рис. 5).

Як уже відзначалось, дослідження на пам'ятці дозволили виявити ряд будівель побутово-господарського використання. Серед них — № 1, інтерпретована як споруда для випікання хліба і просушування зерна⁶⁰. Дзвоноподібна, діаметром на рівні материка — 2, по дну — 2,3, глибиною 1,07 м. У верхній частині її заповнення зафіксовано чернінь поганої збереженості розмірами 0,45×0,5 м, товщиною близько 25 см, а на дні — уламки глиняної жаровні з високими бортиками, орнаментованими пальцьовими вдавленнями (рис. 12, А, Б). Наявність жаровень на варистих та спеціальних печах відзначалась у літературі, а їх зовнішній вигляд показаний у працях П. О. Раппопорта, С. П. Юренко та ін.⁶¹ (рис. 12, В, Г). Комплекси для просушування зерна і випікання хліба отримані в результаті розкопок пос. Григорівка (ро-

боти В. О. Петрашенко), Овраменків Круг (роботи О. М. Веремейчик)⁶². Під назвою «шиш», «шишок» відомі і примітивні конусоподібні конструкції з опалювальними пристроями (вогнище, піч, принесений ззовні жар) всередині і накладеними на дерев'яні жердини снопами ззовні. Такий тип снопосушилень має численні етнографічні аналогії⁶³ і відомий на давньоруських поселеннях⁶⁴. Крім слов'янських народів сушильні такого типу зафіксовані, за спостереженнями В. Й. Довженка, і у чувашів та башкирів. Подібній ідентифікації сприяє наявність навколо об'єкту ямок від кілків діаметром 5 см. В разі такого застосування буд. 1 з поселення Гульськ жаровня могла встановлюватися між вогнем та конічною конструкцією зі снопами. Цим пояснюється погана збереженість черіня, залягання його на черговому шарі заповнення ями, в той час як бортики жаровні знайдено значно нижче, на дні, присутність у заглибленій частині буд. 1 дрібної печини, деревних вуглинок тощо. Разом з тим, погана збереженість опалювальної споруди та сильна пошкодженість кротовинами материка, що ускладнювало фіксацію ям від кілочків та жердин, не дозволяє робити беззаперечних ототожнень. Конічною могла бути і легка наземна споруда для захисту від негоди над ямою будівлі № 1. Прикладом подібного об'єкту можуть бути погребі з городища Новотроїцьке: дзвоноподібної форми з куренеподібними наземними частинами⁶⁵ (рис. 13). Точка зору про наявність над ямами дерев'яних конструкцій (фіксується за слідами в землі) у вигляді «куреня чи овина», аналогічних реконструйованому І. І. Ляпушкіним, висловлена і О. В. Сухобок-

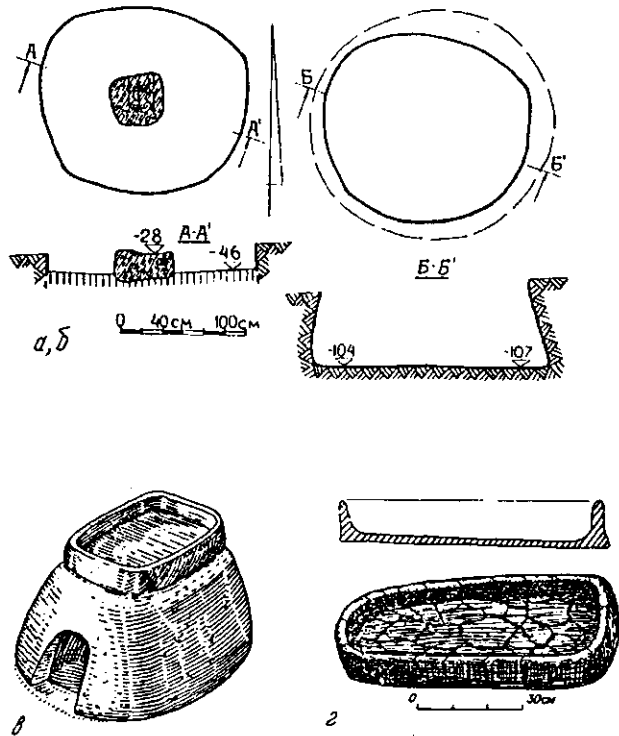

Рис. 12. Плани, розріз і профіль буд. № 1 з пос. Гульськ (А, Б), піч з жаровнею за П. О. Раппопортом (В) та жаровня за С. П. Юренко (Г)

Рис. 13. Погріб з конусоподібною наземною частиною за І. І. Ляпушкіним.

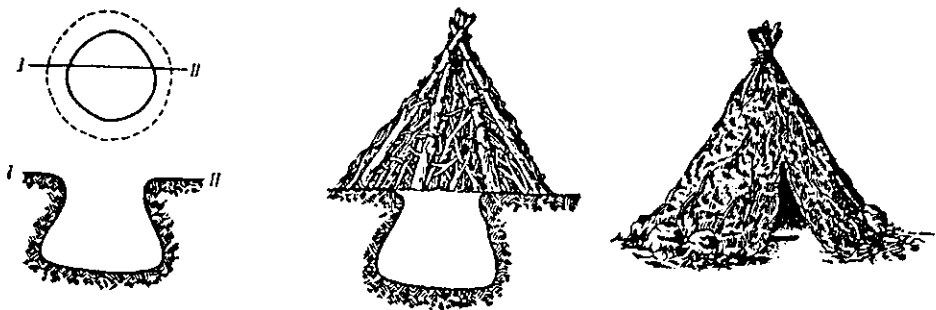

Рис. 13. Погріб з конусоподібною наземною частиною за І. І. Ляпушкіним.

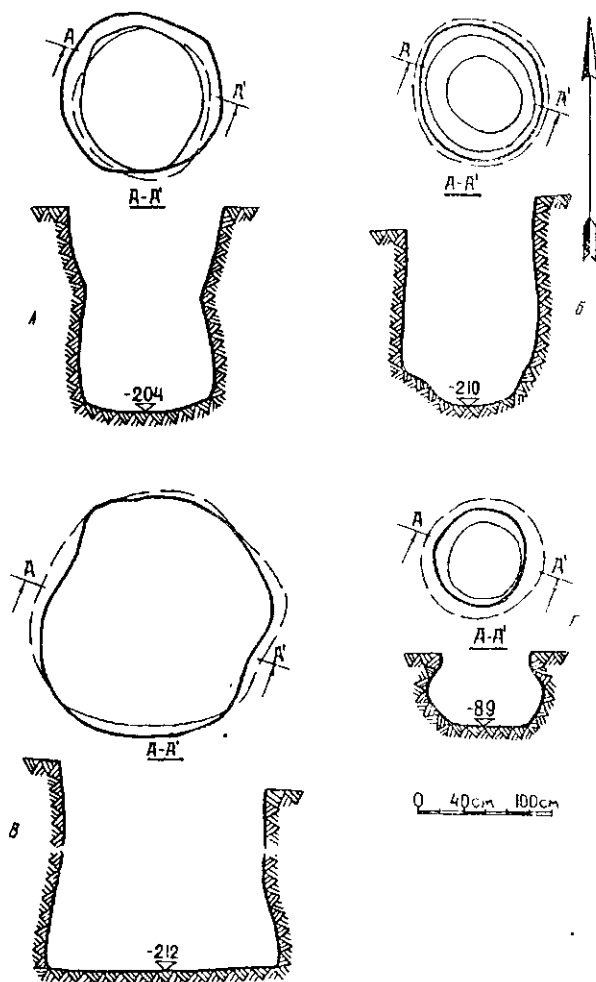

Рис. 14. Господарські ями з поселення Гульськ: № 4 (А), № 70 (Б), № 71 (Б), № 38 (Г).

діаметром 80, глибиною 89 см, за формою — глекоподібна (рис. 14, Г). Інші приклади — ями 70 та 71. Округло-овальні, перша мала розміри 1,3×1,1 при глибині 2,1 м, друга — 2,2×1,8 м з дном, що заходило в материк на 2,12 м (рис. 14, Б, В).

Додамо, що аналіз взаєморозташування описаної вище будівлі для просушування зерна і випікання хліба та ям для збіжжя і припасів дозволив висловити припущення про те, що перша була в общинному користуванні, інші — належали окремим сім'ям⁶⁹.

Безсумнівно, що господарське призначення мала буд. 2. Підпрямокутна, з двома рівнями дна, глибиною в південній частині — 0,4, в протилежній — 1—1,12 м, причому північна частина являла собою округлу яму діаметром 1,6—1,8 м. У слабозаглибленому секторі знаходилось вогнище, складене з шматків базальту. Датуються об'єкт періодом культури Лука-Райковецька (рис. 17, А). Скупчення обпалених каменів виявлено також в ямах № 24, 29, 74, а шматків базальту без слідів перебування у вогні — в ямах № 19, 58.

Серед інших ям, що склали єдині житлово-господарські комплекси з дослідженими будинками, варто згадати ями № 28 і 30, інтерпретовані в ході розкопок як погріб і хлів. Перша мала овальну форму, розміри 1,8×1,4, глибину 1,05 м; друга — овальна, витягнута в довжину на 3,1 при максимальній

вим та С. П. Юренко в праці, присвяченій Опішнянському городищу⁶⁶. Так реконструюється і ряд об'єктів зі Старої Рязані⁶⁷, хоч там відомі ями з двосхилою покрівлею⁶³. Стосовно будівлі з Гульського поселення додамо також, що не виключене подвійне, точніше — вторинне використання даного об'єкту.

Зі зберіганням зерна та інших продуктів можна пов'язати ями 2, 4—6, 38, 46, 47, 59, 67, 69, 70 та ін. Круглі в плані, циліндричної, грушоподібної, дзвоноподібної форми, вони розташовуються компактними групами поблизу жител (по чотири — біля буд. 4 та 10, три — біля буд. 13 тощо). У заповненні деяких з них — шматки глиняної обмазки стін. Прикладом може бути яма 4. Грушоподібна, глибиною понад 2, діаметром на рівні фіксації — 1,4, на рівні дна — 1,2 м (рис. 14, А). З її заповнення походили численні уламки посуду, залізні вироби, у т. ч. ніж та уламок ще одного, риболовний гачок. Яма 38 дещо менша —

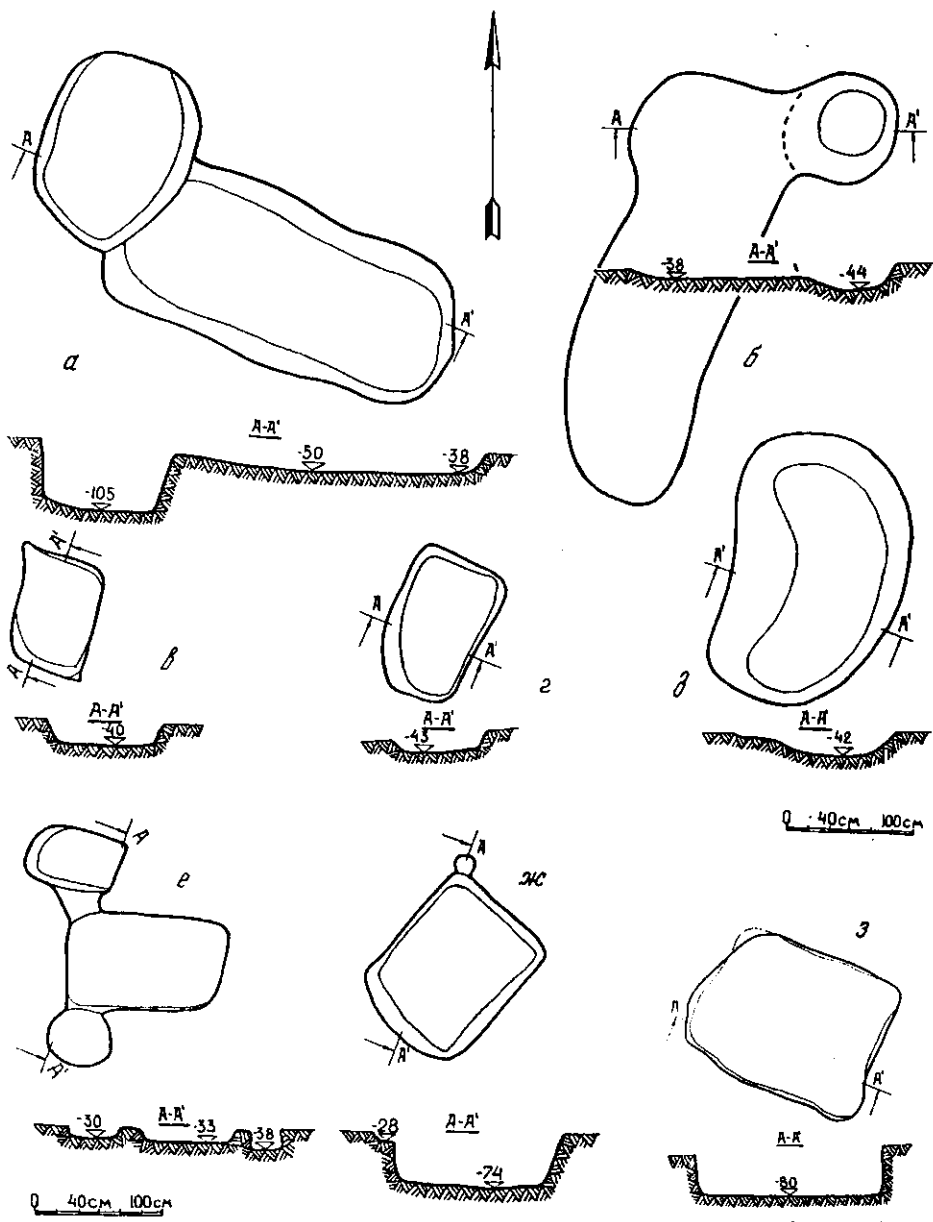

Рис. 15. Наземні та заглиблені побутово-господарські споруди з Гульського селища: № 28 і 30 (А), № 36 (Б), № 11 (В), № 44 (Г), № 73 (Д), № 12—14 (Е), № 32 (Ж), № 57 (З).

ширині 1,6 м. Слідами легких наземних споруд могли бути ями 11, 36, 44, 73 — витягнутих овальних чи підпрямокутних обрисів, заглиблені в материк на 0,3—0,4 м, причому яма № 36 експлуатувалась, вірогідно, разом з житлом № 9. Ями 12—14 утворювали єдиний комплекс, а 32 і 57 слугували господарсько-побутовими приміщеннями, використовуваними мешканцями сусідніх будинків (рис. 15). Як один з варіантів зовнішнього вигляду наземних чи слабозаглиблених споруд можна навести об'єкт з Новотроїцького городища, опублікований І. І. Ляпушкіним⁷⁰ (рис. 16).

Археологічні знахідки з досліджених об'єктів свідчать, що мешканці Гульського поселення, крім землеробства, тваринництва, рибальства, мисливства займались залізобною справою. Показова у цьому відношенні буд. № 8 (рис. 17, Б). Її котлован — неправильно-округлої форми, діаметром близько 2,2, заглиблений на 1 м від рівня сучасної поверхні. Стінки — майже верти-

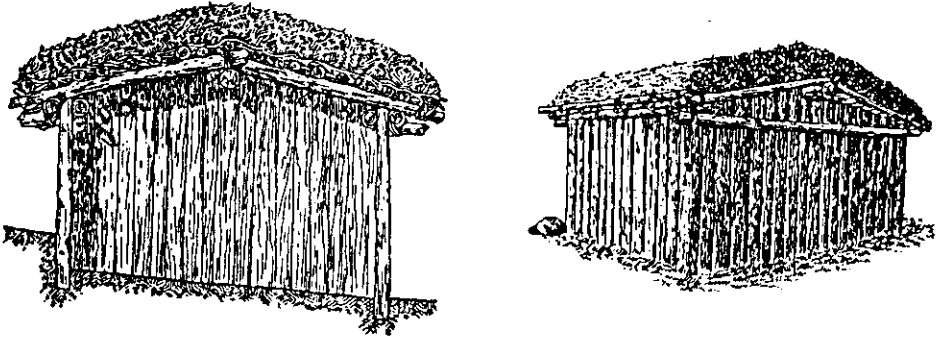

Рис. 16. Зовнішній вигляд наземних будівель за І. І. Ляпушкіним.

кальні, дно рівне. На долівці в північно-східному кутку — розвал печі-кам'янки, повернутої челюстями на захід. У ньому та навколо опалювальної споруди в нижній частині заповнення будівлі зібрані млинцеподібні залізні шлакові конгломерати діаметром 10—15 см, уламки керамічного посуду, два залізних вироби⁷¹. Знахідки шматків шлаку самі по собі не є унікальними. Проте, їх скупчення і явний зв'язок з теплотехнічною спорудою конкретного об'єкту відповідає критеріям виділення залізоробоного виробництва⁷². Зрозуміло, що будівля № 8 — виробнича майстерня металурга. Щодо визначення її конкретного місця в системі процесу отримання заліза, то можна припустити, що вона могла використовуватись для отримання сиродутного заліза тигельним способом. Аналогічний рудний конгломерат, сформований в посудині, відомий на поселенні Автуничі в Чернігівському Поліссі⁷³. Звернемо також увагу на факт розташування вказаного виробничого комплексу з пос. Гульськ безпосередньо в зоні житлової та господарської забудови. Для першої половини I тис. це характерно. Згідно запропонованої С. В. Паньковим типології, пос. Гульськ можна віднести до I типу пам'яток чорної металургії, тобто до таких, де залишки залізодобування знайдені безпосередньо на території поселення⁷⁴. Щодо давньоруського часу, то цей прийом вважа-

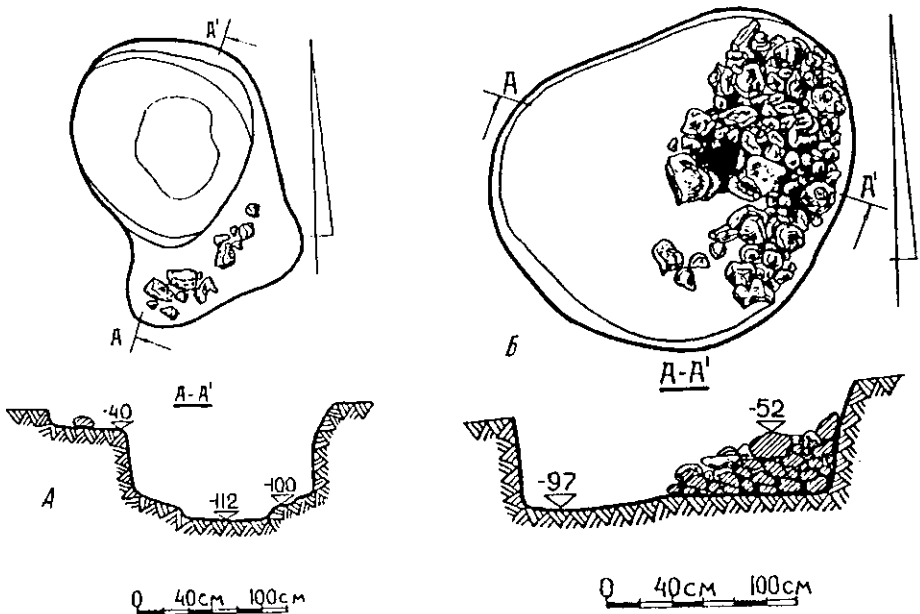

Рис. 17. Плани та профілі будівель № 2 (А) та 8 (Б) з Гульського селища

ється нетрадиційним. За спостереженнями Б. О. Колчина, виробничі об'єкти сільських залізорохів розміщувались, як правило, на незабудованій ділянці⁷⁵.

Резюмуючи нагадаємо, що на селищі площею близько 6 га (виходячи з меж поширення культурного шару) досліджено лише 2400 м². Вибір розкопаної ділянки, її форма і орієнтація були зумовлені потребами сучасного господарського будівництва. Тобто, інформаційні можливості пам'ятки далеко не вичерпані. Але і те, що вдалося простежити, несе цікаву і різнобічну інформацію про древлянське селище. Значну роль у висвітленні різних аспектів історії даного поселення відіграють досліджені на ньому споруди. Вони відображають ритм життя і економічної діяльності на пам'ятці, динаміку розвитку даної селищної структури, специфіку організації господарства, виробничі процеси в різних галузях. Досліджені будівлі дозволяють наочно уявити середньовічне селище, реконструювати деякі елементи його архітектурного вигляду. Пам'ятка постає перед нами як складний, багатогранний і високо-розвинутий тип соціально-економічного феномену, репрезентованого середньовічними селищами поліської зони.

Примітки

¹ Третьяков П. Н. К истории доклассового общества Верхнего Поволжья // Из истории родового общества на территории СССР.— М.—Л., 1935.— С. 102.

² Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси.— М., 1988.— С. 460.

³ Успенская А. В. Древнерусское крестьянское жилище по материалам селищ // Славяне и Русь.— М., 1968.— С. 194—199.

⁴ Данилевич В. Археологічна минувшина Київщини // Українська АН. Збірник історико-філологічного відділу.— К., 1925.— № 31.— С. 109.

⁵ Никольская Т. Н. Древнерусское селище Лебедка // СА.— 1957.— № 3.— С. 176.

⁶ Самоковасов Д. Я. План археологических работ по собиранию и систематизации древностей Чернигова для XIV археологического съезда // Труды Московского предвартельного комитета по устройству XIV АС / Под ред. В. К. Трутовского.— М., 1906.— Вып. 1.— С. 13.

⁷ Воронин Н. Н. К истории сельского поселения феодальной Руси. Погост, свобода, село, деревня // ИГАИМК.— 1935.— Вып. 138.— С. 10.

⁸ Там же.— С. 15.

⁹ Толочко П. П. Задачи историко-археологического изучения Южной Руси // Проблемы археологии Южной Руси.— К., 1990.— С. 4; Толочко П. П. Южная Русь: некоторые проблемы и перспективы историко-археологического изучения // Славяно-русские древности.— Л., 1988.— Вып. 1. Историко-археологическое изучение Древней Руси: Итоги и основные проблемы.— С. 187, 188; Куза А. В. Неукрепленные поселения // Древняя Русь. Город. Замок. Село.— М., 1995.— С. 97; Моця А. П. Южнорусское село: результаты и перспективы исследований // Материалы по археологии России.— М., 1995.— Вып. 2. Славянская археология 1990 (Раннесредневековый город и его округа).— С. 136.

¹⁰ Звіздецький Б. А. Археологічні дослідження Гульської давньоруської експедиції // АДУ у 1990 р. Препринт.— К., 1991.— Ч. 1.— С. 22, 23.

¹¹ Седов В. В. Сельские поселения центральных районов Смоленской земли // МИА.— 1960.— № 92.— С. 6; Моця А. П. Указ. соч.— С. 137.

¹² Коваленко В. П. Про структуру економіки середньовічного поліського села // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі.— Тези доп. та повідомлень першого польового іст.-краєзнавчого семінару.— Чернігів, 1992.— С. 33.

¹³ Готун І. А. Виробничі особливості масової забудови давньоруських селищ на Поліссі // Мат-ли та тези наук. конф. до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею (11—13 жовтня 1995 р.).— Житомир, 1995.— С. 121—125.

¹⁴ Толочко П. П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII—XIII веков.— К., 1980.— С. 163.

¹⁵ Звіздецький Б. А. Археологічні дослідження...— С. 23; Звіздецький Б. А., Носіков П. І. Про типи та функціональне призначення археологічних об'єктів древлянського поселення біля с. Гульськ // Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі...— С. 35—38.

¹⁶ Звіздецький Б. А. Отчет о работах Гульской древнерусской экспедиции в 1990 г. // НА ІА НАНУ.

¹⁷ Гончаров В. К. Райковецкое городище.— К., 1950.— С. 11—13.

¹⁸ Гончаров В. К. Східна Волинь (пам'ятки типу... Луки Райковецької) // Археологія Української РСР.— К., 1975.— Т. III.— С. 122; *Смиленко А. Т.* Славянская культура Правобережья Днепра (типа Луки Райковецкой) // Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.— К., 1985.— С. 107; *Смиленко А. Т.* Славянская культура VIII—IX вв. правобережья Днепра (памятники типа Луки Райковецкая) // Археологія Української ССР.— Т. 3.— С. 178, 179.

¹⁹ Звіздецький Б. А., Носіков П. С. Вказ. праця.— С. 36.

²⁰ *Борисевич Г. В.* Роль макета в реконструкції древнерусского жилища // КСИЛ.— 1969.— № 120.— С. 47.

²¹ *Звіздецький Б. А.* Отчет...— С. 16, 17.

²² *Готун І. А., Петраускас А. В.* Рятувальні роботи на багатонарозовому поселенні В. Снітинка-4 // АДУ 1992 р.— К., 1993.— С. 52.

²³ *Борисевич Г. В.* Указ. соч.— С. 47.

²⁴ *Баран Я. В.* Слов'янська община (за матеріалами поселення Рашків І).— Автореф. дис. ... канд. іст. наук.— К., 1992.— С. 7.

²⁵ *Раппопорт П. А.* Древнерусское жилище // Археологія СССР.— САИ.— Вып. Е1—32.— Л., 1975.— С. 158; *Раппопорт П. А., Колчин Б. А., Борисевич Г. В.* Жилище // Древняя Русь. Город. Замок. Село...— С. 136—138; *Харламов В. А.* Древнерусское жилище // Археологія Української ССР.— Т. 3.— С. 340—350.

²⁶ *Ляпушкин И. И.* Городище Новотроицкое. О культуре восточных славян в период сложения Киевского государства // МИА.— 1958.— № 74.— С. 210.

²⁷ *Борисевич Г. В.* Указ. соч.— С. 48.

²⁸ *Ляпушкин И. И.* Указ. соч.— С. 202, 204—206.— Рис. 110, 112—114.

²⁹ *Раппопорт П. А.* Указ. соч.— С. 153, 159.— Рис. 58, 59.

³⁰ *Приходнюк О. М.* Ранньослов'янське житло на Поділлі // Археологія.— 1971.— Вып. 3.— С. 31, 32.— Рис. 4; С. 33.— Рис. 5; *Приходнюк О. М.* Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.).— К., 1975.— С. 21.— Рис. 7; С. 22.— Рис. 8.

³¹ *Дубынин А. Ф.* Археологические исследования г. Суздаля (1936—1940 гг.) // КСИИМК.— 1941.— Вып. XI.— С. 93—96.

³² *Воронин Н. П.* Жилище // История культуры древней Руси.— М.—Л., 1948.— Т. 1 Домонгольский период.— I. Материальная культура.— С. 210.— Рис. 128.

³³ *Рядовий* міщанський будинок у Києві XI—XIII ст. // Київська Старовина.— К., 1972.— С. 30, 31.

³⁴ *Борисевич Г. В.* Рец. на: *Раппопорт П. А.* Древнерусское жилище... // СА.— 1978.— № 4.— С. 284—288.

³⁵ *Арциховский А. В.* О Новгородской хронологии // СА.— 1959.— № 4.— С. 114.

³⁶ *Приходнюк О. М.* Ранньослов'янське житло...— С. 31, 34—36.— Рис. 6.

³⁷ *Воронин Н. П.* Жилище...— С. 208.

³⁸ *Монгайт А. А.* Раскопки Старой Рязани // По следам древних культур. Древняя Русь.— БМ, 1953.— С. 305.

³⁹ *Каргер М. К.* Древний Киев // По следам древних культур...— С. 57; *Каргер М. К.* Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города.— М.—Л., 1958.— Т. 1.— С. 350; *Толочко П. П.* Массовая застройка Киева X—XIII вв. // Древнерусские города.— М., 1981.— С. 69.

⁴⁰ *Халлюк П. И.* Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга // МИА.— № 108.— М., 1963.— С. 323.

⁴¹ *Приймак В. В.* Оуранные исследования памятников VIII—X вв. в Верхнем Поворсклье // Археологические исследования на Полтавщине.— Полтава, 1990.— С. 77.

⁴² *Рыбаков Б. А.* Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв.— М., 1993.— С. 267, 268.

⁴³ *Сухобоков О., Юренко С.* Опшаньское городище (по материалам археологических исследований 1975 г.).— Полтава, 1995.— Препринт № 6.— С. 44—46.— Рис. 19.

⁴⁴ *Винокур І. С., Горішній П. А.* Бакота. Столиця давньоруського Подніззя.— Кам'янець-Подільський, 1994.— С. 138.— Рис. 67.

⁴⁵ Кучінко М. М. Историко-культурний розвиток Західного Побужжя в IX—XIV століттях.— Луцьк, 1993.— С. 19.— Рис. 4; Кучінко М. М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині (від палеоліту до XIV ст.).— Луцьк, 1994.— С. 119.— Рис. 24.

⁴⁶ Даркевич В. П., Борисевич Г. В. Древняя столица Рязанской земли XI—XIII вв.— М., 1995.— С. 128.— Рис. 89, 1; С. 250.— Табл. 22.

⁴⁷ Тимошук Б. А. Восточные славяне: от общины к городам.— М., 1995.— С. 84, 85, 127; Тимошук Б. А. Давньоруська Буковина (X — перша половина XIV ст.).— К., 1982.— С. 131, 132; Тимошук Б. А. Восточнославянская община VI—X вв. н. э.— М., 1990.— С. 116.

⁴⁸ Федоров Г. Б. Славяне Поднестровья // По следам древних культур...— С. 142.— Вклейка между с. 144, 145.

⁴⁹ Ассев Ю. С. Архитектура Київської Русі X — початку XII ст. // Історія українського мистецтва.— К., 1966.— Т. 1. Мистецтво найдавніших часів та епохи Київської Русі.— С. 141.— Рис. 102.

⁵⁰ Рядовий міщанський будинок...— С. 31, 32.— Рис. 2.

⁵¹ Кучінко М. М., Охріменко Г. В. Археологічні пам'ятки Волині.— Луцьк, 1995.— С. 103.— Мал. 48.

⁵² Баран В. Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселения у с. Рашков).— К., 1988.— С. 43, 44.— Рис. 18, 19.

⁵³ Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре.— К., 1988.— С. 85.— Рис. 66; Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / Баран В. Д., Максимов Е. В., Магомедов Б. В. и др.— К., 1990.— С. 273.— Рис. 57.

⁵⁴ Археология Украинской ССР.— Т. 3.— С. 342.— Рис. 83, 1.

⁵⁵ Там же.— Рис. 83, II; Давня історія України / Толочко П. П., Козак Д. Н., Крижицький С. Д. та ін.— К., 1995.— Кн. 2.— С. 112.

⁵⁶ Милецкий А. М., Толочко П. П. Парк-музей «Древний Киев».— К., 1989.— С. 56; Древняя Русь. Город. Замок. Село...— С. 186.— Табл. 49; Давня історія України...— Кн. 2.— С. 145.

⁵⁷ Никольская Т. И. Городище Слободка XII—XIII вв. К истории древнерусского градостроительства в Земле вятичей.— М., 1987.— С. 69.— Рис. 33.

⁵⁸ Даркевич В. П., Борисевич Г. В. Древняя столица...— С. 11, 119, 173.— Рис. 85, 2, 3.— Табл. 2.

⁵⁹ Давня історія України.— Кн. 2.— С. 22, 24, 25, 28, 29, 33, 34, 38, 42, 49, 51, 56.

⁶⁰ Звіздецький Б. А., Носіков П. О. Вказ. праця.— С. 36, 37.

⁶¹ Раппопорт П. А. Древнерусское жилище...— С. 152.— Рис. 55; Юренко С. П. Домобудівництво населення Дніпровського Лівобережжя в VIII—X ст. // Археологія.— Вип. 45.— С. 43.— Рис. 7.

⁶² Петрашенко В. А., Пашкевич Г. А. К изучению земледелия Древней Руси по материалам поселений у с. Григоровка на Среднем Днепре // РА.— 1992.— № 1.— С. 198—210; Веремейчик О. М., Пашкевич Г. О. Палеоботаничні знахідки з поселення Овраменків Круг // Слов'яно-руські старожитності Північного Лівобережжя.— Мат-ли іст.-арх. семінару, присвяченого 60-річчю від дня народження О. В. Шекуна (19—20 січня 1995 р., м. Чернігів).— Чернігів, 1995.— С. 19.

⁶³ Волков Ф. К. Этнографические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем.— Пг., 1916.— С. 472; Данилин А. Г. Приспособления для сноповой сушки хлеба у восточных славян и их соседей // Этнография.— 1928.— № 2.— С. 75, 76; Соловьев К. А. Жилище крестьян Дмитровского края // Труды Музея Дмитровского края.— Дмитров, 1930.— Вып. 6.— С. 160—171; Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белоруссов (поселения, жилища и хозяйственные строения) // Восточнославянский этнографический сборник.— ТИЭ.— М., 1956.— Новая серия.— Т. XXXI.— С. 295; Токарев С. А. Этнография народов СССР. Исторические основы быта и культуры.— М., 1958.— С. 43; Сабурова Л. И. Сельскохозяйственные орудия и постройки // Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры.— М., 1987.— С. 198—201; Зеленяк Д. К. Восточнославянская этнография.— М., 1991.— С. 73, 74.

⁶⁴ Довженко В. Й. Землеробство Древньої Русі.— К., 1961.— С. 154.— Рис. 68; Веремейчик Е. М. Древнерусские хозяйственные постройки для просушки зерна // Тез. Чернигов. обл. науч.-метод. конф., посвященной 800-летию «Слова о полку Игореве».— Чернигов, 1986.— С. 31; Петрашенко В. А., Пашкевич Г. А. Указ. соч.— С. 199, 200; Готун І. А. Реконструкції ремісничих та господарських будівель давньоруського поселення Автуніч // Археологія.— 1993.— № 4.— С. 65, 66.

⁶⁵ Ляпушкин И. И. Указ. соч.— С. 208.— Рис. 115, 1—4.

⁶⁶ Сухобоков О., Юренко С. Указ. соч.— С. 43, 45, 46.— Рис. 19.

⁶⁷ Даркевич В. П., Борисевич Г. В. Древняя столица...— С. 106.— Рис. 68; С. 125, 129.— Рис. 90, 5; С. 199.— Рис. 125, 2; С. 217.— Рис. 135; С. 314.— Табл. 86.

⁶⁸ Там же.— С. 125, 129.— Рис. 90, 7.

⁶⁹ Звіздецький Б. А., Носіков П. О. Вказ. праця...— С. 37, 38.

⁷⁰ Ляпушкин И. И. Указ. соч.— С. 208.— Рис. 115, 5—9.

⁷¹ Звіздецький Б. А., Носіков П. О. Вказ. праця.— С. 37.

⁷² Колода В. В. Некоторые аспекты черной металлургии донских славян в конце I тыс. н. э. // Археология и история Юго-Востока Древней Руси (материалы науч. конф.).— Воронеж, 1993.— С. 53.

⁷³ Недопако Д. П., Паньков С. В. Заключение про результати дослідження матеріалів залізобирного виробництва з пос. Автунічі // Моця О. П., Коваленко В. П., Готун І. А. та ін. Звіт про роботи Дніпровської давньоруської експедиції в 1993 р. // НА ІА НАНУ.— Додаток № 9.— С. 359.

⁷⁴ Паньков С. В. Чорна металургія населення українського лісостепу (перша половина I тис. н. е.).— К., 1993.— С. 102, 103.

⁷⁵ Колчин Б. А. Металлургия и металлообработка железа и стали // Древняя Русь. Город. Замок. Село...— С. 245.

Б. А. Звіздецький, І. А. Готун

ПОСТРОЙКИ СЕЛИЩА ГУЛЬСК И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА ПОЛЕССКОГО СЕЛА КОНЦА I ТЫС.

Статья посвящена типологическому и функциональному анализу археологических объектов, исследованных на древнерусском поселении около с. Гульск на Житомирщине. Значительная вскрытая площадь, большое количество исследованных построек и ям различного назначения, хронологические рамки существования памятника и его расположение в глубине Правобережного Полесья позволяют говорить об общем и особенном в развитии южнорусских селищных структур. Зафиксированные на памятнике сооружения демонстрируют хозяйственно-бытовой уклад населения, организацию сельскохозяйственного производства, железоделательного ремесла, позволяют провести параллели с другими средневековыми селищами. Изучение массовой жилой и хозяйственной застройки исследованного участка позволяют сделать вывод о высоком уровне развития этого поселения, проследить особенности его региональной специфики.

В. А. Zvizdetsky, I. A. Gotun

BUILDINGS OF SETTLEMENT GULSK AND THEIR SIGNIFICANCE FOR STUDYING A SOCIO-ECONOMIC PHENOMENON OF THE POLESSIAN VILLAGE AT THE END OF THE 1ST MILLENNIUM

The paper is devoted to the typological and functional analysis of archaeological objects studied in the old Rus settlement near vil. Gulsk of the Zhitomir Region. Rather large excavated territory, the great number of buildings and pits of various purposes which were examined, chronological terms of the settlement existence and its location in the heart of the Right-Bank Polesie have permitted dwelling on the common and particular features in development of southern Rus settlement structures. Buildings excavated in this settlement show every-day life of population, organization of agricultural production, iron-manufacturing craft and permit comparing them with other medieval settlements. The analysis of dwellings and householding buildings at the plot studied permits making a conclusion on the high level of development of this settlement and to trace peculiarities of its regional specificity.

Одержано 12.04.96